

Kruh naš svagdašnji

Antropologija hrane i blagovanja – polazište za shvaćanje liturgijskih simbola u slavlju sakramenta euharistije

ĐURICA PARDON*

UDK: 316.7:265.32

572:265.32

Pregledni rad

Primljeno:

28. studenoga 2012.

Prihvaćeno:

4. ožujka 2013.

Sažetak: Cilj je ovoga rada pod svjetlom antropologije istražiti važnost simbola kruha u činu euharistijskoga blagovanja. Uzimanje hrane, jedenje, blagovanje, sastavnica je života svakog bića, bez koje ono ne može opstati. Hranom se uspostavlja komunikacija među ljudima, osobito u zajedničkom objedu, gdje se prenosi čitav niz izričito formativnih poruka koje se blagovanjem usvajaju. Antropološko promatranje simbola euharistijskoga kruha nalaže propitivanje njegova značenja u suvremenom svijetu kako bi što vjernije komunicirao i sa što većom uvjerljivošću prenio informaciju koju u liturgiji naznačuje i kao simbol prenosi. Simbol u liturgiji pretpostavlja antropološku dimenziju znaka kako bi na njoj gradio govor o svetomu i mogao uspostaviti razgovor između čovjeka i Boga. Autor, na temelju pastoralne prakse, upućuje na neke od razloga oslabljenosti znaka kruha u euharistijskom slavlju te daje mogućnosti ispunjenja i davanja tona suvremenosti tom sakramentalnom znaku uporabom euharistijskoga kruha koji bi i stvarnije bio nalik kruhu, a ne oblati, kako je to moguće vidjeti u euharistijskim susretima prve Crkve. U članku se daje i nekoliko prijedloga za bolju pastoralnu i katehetsku praksu u svrhu poboljšanja shvaćanja kruha kao simbola u euharistijskom slavlju.

Ključne riječi: hrana, kruh, hostija, sakramentalni znak, antropologija.

Uvod

Liturgijska obnova, koja je počela već prije 2. vatikanskog sabora, a nastavila se tijekom i nakon njega, naglasila je potrebu svjesnoga, pobožnoga i djelatnoga sudjelovanja u svetomu činu (SC 48). Pod djelatnim sudjelovanjem, pak, ne misli se na puku izvanjsku aktivnost tijekom samoga

* Mr. sc. Đurica Pardon,
Matije Gupca 31, 31424
Punitovci, Hrvatska, djurica.
pardon@os.t-com.hr

slavlja, nego ga »valja shvatiti temeljnije, polazeći od veće svijesti o otajstvu koje se slavi i njegova odnosa sa svagdašnjim življenjem«¹. Cilj je ovoga rada osvijestiti i pod svjetlom antropologije ponovo osvijetliti činjenicu kako su kruh i vino, hrana i piće, u činu blagovanja, ostvarenje najintimnijega odnosa između Krista i vjernika te središte života Isusovih učenika. Uzimanje hrane, jedenje, blagovanje, sastavnica je života svakog bića, bez koje ono ne može opstati.

Autor rada planira prikazati antropologiju hrane i hranjenja, a napose značenje kruha, koji je *per se* simbol hrane. Bit će govora o povijesti hrane, socijalnoj, ekonomskoj i etičkoj vrijednosti hrane te napose o simboličkoj vrijednost hrane koja se očituje prilikom zajedničkoga blagovanja. Hranom se uspostavlja komunikacija među ljudima, a od početka ljudske zajednice hrana ima i religioznu simboliku. Pozabavit ćemo se i suvremenim shvaćanjem kulture hrane koja danas u »fast food« društvu gubi svoj izvorni i temeljni značaj te se ponovo osjeća potreba pojašnjavanja značenja zajedničkoga blagovanja i razumijevanja hrane kao izvora života, kako pojedinca tako i zajednice.

Hrana je i komunikacijsko sredstvo kojim se, osobito u zajedničkom objedu, prenosi čitav niz izričito formativnih poruka koje se blagovanjem usvajaju, unose u tijelo, tj. u organizam čovjeka. U tom smislu valja nam gledati i euharistiju kao mjesto i događaj prenošenja poruka Riječi koje pod prilikama kruha i vina bivaju priopćavane te po blagovanju postaju sastavni dio života onih koji ih blaguju.

U završnom dijelu želim se osvrnuti na materiju samoga kruha, hostije, koja se blaguje u euharistijskom slavlju, te promotriti njezinu uporabu i oblike u povijesti Crkve i sadašnjosti. Antropološko promatranje i sakramentalna simbolika euharistijskoga kruha nalaže stalnu potrebu vrjednovanja znakova i simbola, te propitivanje njihova značenja u suvremenom svijetu ne bi li znakovi i simboli što vjernije komunicirali i sa što većom uvjerljivošću prenijeli informaciju koju u liturgiji naznačuju ili kao simbol prenose. Značenje simbola formulira govor u kojemu čovjek može ući u susret s otajstvom, jer se Božje otajstvo otjelovljuje, vežući se uz otajstvo čovjeka.

Simbol u liturgiji pretpostavlja antropološku dimenziju znaka kako bi na njoj gradio govor o svetomu i mogao uspostaviti razgovor između čovjeka i Boga.² Tako se, možda i danas, nameće potreba uporabe euharistijskoga kruha koji bi i stvarnije bio nalik kruhu, kako je to, primjerice moguće vidjeti u euharistijskim susretima prve Crkve.

¹ BENEDIKT XVI., *Sacramentum Caritatis, Sakrament ljubavi*, Dokumenti 146, KS, Zagreb, 2007., br. 52.

² Usp. I. ŠAŠKO, *Suvremena liturgijska teologija: Znak i obredno uzbiljenje otajstva*, u: *Diacovensia* 11(2003.)1, str. 9.-32.

Živeći i radeći kao svećenik u župnim zajednicama često sam se susretao s nedostatkom svijesti o otajstvu euharistije. Često i sam, a i mnogi vjernici pa i svećenici neke temeljne istine naše vjere i liturgije uzimamo »zdravo za gotovo« te im pristupamo ili ih tumačimo s nedovoljnom pozornošću, služeći se već prije skovanim »frazama« bez dovoljnoga razumijevanja ili svijesti o onomu što govorimo ili slavimo. Želio bih ovim radom i sebi i onima koji ga budu čitali omogućiti povećanje svijesti o tajni euharistije u kojoj se pod prilikama kruha i vina, tj. hrane i pića, svojim učenicima ostavio sam Isus Krist.

1. Hrana i blagovanje – od antropologije do teologije

Proučavanje hrane i blagovanja ima prilično dugu povijest u relativno mladoj znatnosti antropologije.³ Istraživači tvrde kako je proučavanje hrane i prehrane važno jer je hrana bitna za ljudsku egzistenciju. Osim toga pokazalo se i vrijednim poljem za raspravu i unaprjeđenje antropološke teorije i metoda istraživanja. Studije o hrani osvjetljuju široke društvene procese, kao što su stvaranje političko-ekonomskih vrijednosti, simboličkih vrijednosti, te oblikovanje kulturnih i etičkih vrijednosti. Studije o hrani pokazale su se važnima glede objašnjenja ljudskoga ponašanja prilikom sukobljavanja kulturno-povijesnih materijalističkih sa strukturalističkim ili simboličkim tezama. Najopširniji antropološki radovi obrađuju podteme hrane i (ne)sigurnosti, blagovanja i rituala, i hrane i identiteta.⁴ U ovom odjeljku promotrit ćemo samo neka, nama za ovaj rad relevantna, područja antropoloških istraživanja i zaključaka o hrani i prehranbenim navikama čovjeka.

1.1. POVIJEST HRANE I BLAGOVANJA – PALEONTOLOGIJA I LINGVISTIKA

Počeci razvoja čovjeka vezani su uz hranu. Već samo služenje rukama za uzimanje hrane, umjesto zabadanja nosa i usta u nju, razlikovalo je čovjeka od životinja. Mentalni razvoj omogućio mu je koordinaciju pokreta ruku i otvaranja usta, svijest o ritmičnosti osjećaja gladi, zadovoljstvo prilikom skupljanja hrane i osjet sitosti nakon jela.⁵

³ Detaljan popis literature s područja antropologije hrane te razvoj proučavanja toga područja antropologije može se pronaći u članku: S. W. MINTZ, C. M. DU BOIS, *The Anthropology of Food and Eating*, u: *Annual Review of Anthropology* 31 (2002.), str. 99.-119.

⁴ Usp. M. HARRIS, *Foodways: Historical Overview and Theoretical Prolegomenon*, u: M. HARRIS, E. B. ROSS (ur.), *Food and Evolution, Toward a Theory of Human Food Habits*, Temple University Press, Philadelphia, 1987., str. 57.-90.

⁵ Usp. K. MILTON, *Primate Diets and Gut Morphology: Implications for Homind Evolution*, u: M. HARRIS, E. B. ROSS (ur.), *Food and Evolution, Toward a Theory of Human Food Habits*, Temple University Press, Philadelphia, 1987., str. 93.-115.

Daljnji razvoj inteligencije omogućio je ljudskom biću detaljnije istraživanje vlastita okoliša i uspješnije pronalaženje hrane. Razvoj sjećanja daje čovjeku pamćenje okusa i razlikovanje između ukusne i neukusne hrane, te se okusi povezuju sa zadovoljstvom koji neka hrana ostavlja, za razliku od druge. Zadovoljstvo hranom izražavalo se posebnom vrstom zvuka koji se proizvodio mljackanjem i zvukovima *mem* ili *mam* koje još i danas označavaju, osobito u jeziku djece i dojenčadi, nešto ukusno, dobro, hranu/piće, majčine grudi, majku ili sam život.⁶ Izrazi koji potječu od *mem* i *mam* prisutni su u gotovo svim jezicima indoeuropske skupine te su u svima povezani s hranom i uzimanjem hrane. Tako je početak govora vezan uz hranu i hranjenje, odnosno objašnjavanje gdje se hranu može naći.⁷

Ispitivanje veličine i odnosa zubi u čeljustima pretpovijesnih ljudi, te pronalaženje ostataka hrane pored njihovih kostiju mogu nam dati gotovo jasnu sliku onoga što su blagovali i čime su se hranili. Tisućama godina čovjek se hranio onim što je našao u prirodi, ne birajući što jede. No, povećanjem mogućnosti izbora hrane, tj. razvojem sjećanja i inteligencije, počeo je birati određenu hranu i skupljati je u većim količinama za ono vrijeme kad je nije bilo moguće naći u prirodi.⁸ Zapažanje da je hrana ukusnija i lakše probavljiva ako je kuhana donio je čovjeku daljnji razvoj inteligencije i usavršenje osjeta okusa ugođe i neugode, tj. dobra i loša okusa hrane. Upravo priprema hrane kuhanjem, smatra antropolog Claude Lévi-Strauss, čini čovjeka čovjekom, za razliku od svih drugih bića.⁹

Civilizacije su slijedile tradiciju pripreme hrane i blagovanja koja je često ovisila o klimi, tlu, flori i fauni okoliša. Vrlo rano u ljudskom se društvu razvijaju običaji vezani uz hranu i blagovanje, te se određene vrste hrane pripisuju određenim socijalnim ili narodnim skupinama. Uza sve to, od samoga početka poznato je i korište-

⁶ Usp. M. TOUSSAINT-SAMAT, *A History of Food*, Wiley-Blackwell, Oxford, UK, ²2009., str. 2.-4.

⁷ Prema Heideggerovu tumačenju početci jezika i ljudskoga sporazumjevanja vezani su uz hranu i hranjenje. »According to Heidegger's definition, it was in order to 'say' such things (*sagen*) that the ability to 'speak' (*sprechen*) was invented. The telling of the story of food had begun, in tones of gluttony.« *Isto*, str. 2.

⁸ Usp. D. C. GEARY, *The origin of mind: evolution of brain, cognition and general intelligence*, American Psychological Association, Washington, DC, USA, 2005., str. 23.-124. U dva poglavlja Geary raspravlja o Darwinovoj teoriji evolucije te, suprotno njegovoj teoriji opstanka vrsta, tvrdi kako je razvoj ljudskoga mozga u uskoj vezi s utjecajem okoliša i hrane koja se u njemu nalazila, a ne prirodnih i neprirodnih neprijatelja u njemu. Pritisak potrebe za hranom i pronalaženje novih izvora hrane utjecao je na razvoj heurističkih sposobnosti čovjeka te su se paralelno s tim pritiskom razvijali centri memorije i inteligencije u svrhu pronalaženja hrane. Razvoj tih centara omogućio je preskok iz hominidnog u humanoidni stadij razvoja ljudskoga bića. O tomu posebno na str. 58.-59.

⁹ Usp. M. JONES, *Feast: Why Humans Share Food*, Oxford University Press, Oxford, UK, 2007., str. 1.

nje hrane u religiozne svrhe. Hrana i način njezine pripreme postala je razlikovno sredstvo među grupama ljudi.

1.2. HRANA I DRUŠTVO – KOMPARATIVNA SOCIOLOGIJA I POLITIKA

Razvojem civilizacija i razmjenom ideja i dobara dolazilo je i do razvoja kulinarskih vještina te je ishrana ljudi postala raznolikija i složenija. Prehrana postaje društveni čimbenik. Kulinarska umijeća predstavljaju identitet neke grupe ljudi ili naroda te daju odraz njihova mentaliteta.¹⁰

Iako su tradicionalni recepti sadržavali namirnice i začine vezane uz njihove regionalne, nacionalne ili religiozne oznake, oni su također izraz općega prihvaćanja okusa neke grupe ljudi. Brašno, riža, kukuruz, vino, pivo, ulje, svinjetina, junetina, mlijeko i mliječni proizvodi, zatim začini poput bijeloga luka, paprike, cimeta, papra, označavaju ne samo ekonomiju nekog kraja, nego se na čudan način područje njihova uzgoja poklapa s granicama područja pojedinih dijalektalnih oblika. Sviđanje ili ne sviđanje okusa pojedinih namirnica i hrane proizvedene od njih često nemaju veze samo s voljnim činom odbijanja, nego se tiču i nemogućnosti fizičkoga prihvaćanja pojedine hrane ili začina.¹¹

Osvajanja i porobljavanja pojedinih područja donosila su sa sobom miješanje prehrambenih običaja. Odustajanje od prehrambenih navika osvojenih naroda vremenski se poklapalo s prestankom postojanja želje za oslobođenjem od porobljivača. Usvajanje tuđih prehrambenih mjerila dolazilo je i zbog želje pojedine grupe za poistovjećivanjem s nekom drugom. Tako su slabiji preuzimali običaje jačih i usvajali hranu i recepte moćnijih i (na)silnijih.¹² Međunarodnu standardizaciju prehrane donijela je kolonizacija. Hrana i začini proširili su se cijelim svijetom i oblikovali društva, kako na starim tako i na novim kontinentima.¹³ Tomu je u mnogočemu pridonijela brza mogućnost razmjene dobara, roba i, naravno, hrane.

¹⁰ Unatoč napretku i mogućnostima, strogi moralni stavovi i kruti odgoj spartanskoga naroda može se prepoznati u njihovu crnom kruhu koji je u njihovoj ishrani zauzimao važno mjesto i po kojemu su bili poznati. M. TOUSSAINT-SAMAT, *A History of Food*, str. 3.

¹¹ Pojedine grupe ljudi, koje su doslovce umirale od gladi i žeđi, nisu bile u mogućnosti probaviti mlijeko. Štoviše, od mlijeka su bili još bolesniji i iscrpljeniji. Usp. *isto*, str. 4.

¹² Usp. R. W. FRANKE, *The Effects of Colonialism and Neocolonialism on the Gastronomic Patterns of the Third World*, u: M. HARRIS, E. B. ROSS (ur.), *Food and Evolution, Toward a Theory of Human Food Habits*, Temple University Press, Philadelphia, 1987., str. 455.-479.

¹³ U afričkim državama, koje ovisе o europskoj i američkoj pomoći, prevladava prijezir prijašnjih prehrambenih navika. Umjesto tradicionalne hrane priklonili su se kruhu od bijeloga brašna, brašna koje dobivaju iz humanitarne pomoći ili ga uvoze sa Zapada. M. TOUSSAINT-SAMAT, *A History of Food*, str. 4.

Ekonomija je preuzela brigu o hrani, a marketing je postao moćno sredstvo oblikovanja ljudskih prehrambenih navika. Suvremeni stručnjaci sve češće tvrde kako suvremenog čovjeka u pristupu hrani više ne vodi osjećaj potrebe za zasićenjem gladi, nego devijacija toga osjećaja, tj. proždrljivost.¹⁴

1.3. OBILJE I NEDOSTATAK HRANE – EKONOMIJA, EKOLOGIJA I ETIKA

Ekonomija hrane počela je još u vrijeme »lovaca na velike sisavce« koji su pribavili sebi i plemenu količinu hrane koju nisu mogli potrošiti u skoro vrijeme.¹⁵ Od onda pa do današnjeg vremena prošlo je mnogo karavana sa začинима od Istoka prema Zapadu i natrag, mnogo galija nakrcanih plodovima novoga svijeta s Juga na Sjever.¹⁶ Trgovina hranom razvijala se napretkom civilizacije. Posljedica je pak civilizacije da nešto što nije bilo potrebno odjednom postane nužno za život.¹⁷

U svijetu ekonomije današnjega vremena na hranu se ne gleda kao na sredstvo održanja života, nego kao na sredstvo zarade i povećanja kapitala. Izbor vrste hrane ili izbor između uzimanja ili ne uzimanja hrane nije više podložan osjećaju gladi i sitosti, štoviše niti okusu ili ukusu, nego na nj utječe čitav niz čimbenika. Često ekonomski interesi nadvladavaju osnovne zakone potrebe održanja života.¹⁸ Na preoblikovanje okusa i ukusa glede hrane utječe proces industrijalizacije u kojemu rad u poduzeću oduzima potrebno vrijeme za pripremu hrane. Odnos prema hrani vezan je i uz svjetonazor u kojemu se vrijednost čovjeka promatra kroz njegovu ekonomsku moć – mogućnost proizvodnje i potrošnje.¹⁹ Tako zemlje trećega svijeta smatramo siromašnima zbog njihova nedostatka hrane. Glad u svijetu nema toli-

¹⁴ M. N. COHEN, The Significance of Long-Term Changes in Human Diet and Food Economy, u: M. HARRIS, E. B. ROSS (ur.), *Food and Evolution, Toward a Theory of Human Food Habits*, Temple University Press, Philadelphia, 1987., str. 261.-283.

¹⁵ »It is clear that a sufficient record of broad-spectrum food use from early human history does indeed exist to indicate that there has been no simple sequence of *pure* economic types from the legendary »big-game hunters« of the Middle Pleistocene to the broad-spectrum gatherers at the end of the Pleistocene and after.« M. N. COHEN, The Significance of Long-Term Changes in Human Diet and Food Economy, str. 264.

¹⁶ Opširniji prikaz povijesti trgovanja hranom vidi u: M. TOUSSAINT-SAMAT, *A History of Food*, str. 403.-413.

¹⁷ »It has been said that civilization occurs when something we never missed before becomes a necessity.« M. TOUSSAINT-SAMAT, *A History of Food*, str. 4.

¹⁸ Poznati pojam »McDonaldizacije« vezan je upravo uz navedeno nadvladavanje ekonomskoga interesa nad potrebom održanja života. No nije samo McDonalds u pitanju. On je samo posljedica masovne industrijske proizvodnje i standardizacije masovne potrošnje. Usp. B. ASHLEY, J. HOLLOWS, S. JONES, B. TAYLOR (ur.), *Food and Cultural Studies*, Routledge, London, 2004., str. 63.

¹⁹ Usp. *isto*, str. 68.

ko veze s nedostatkom hrane u svijetu, nego s nemogućnošću uključivanja zemalja trećega svijeta u ekonomski proces zarade i potrošnje koji trenutno vlada u »bogatim« zemljama. Borba protiv gladi unaprijed je izgubljena, ukoliko se ne promijeni odnos prema hrani u ekonomski razvijenim zemljama. Industrijalizirano društvo ne smatra hranu izvorom života, nego izvorom zarade, a pojedinac u njemu hranom ne utažuje svoju glad, nego obiljem hrane pokazuje svoju vrijednost i (samo)pouzdanje u svoj rad i zaradu. Punim stolom pokazuje se i stječe zadovoljstvo sobom i društvenim uređenjem u kojemu se živi.²⁰

Područje vezano uz hranu prelazi time iz područja potreba u područje zadovoljstva i zabave. Kuharske emisije na TV-u predstavljaju hranu kao užitek koji si svakodnevno može priuštiti svaka obitelj. Osim toga, tim se putem prenose navike i pravila ishrane prema kojima neka jela jedino odgovaraju uz određene priloge i određeni začini odgovaraju samo određenoj vrsti hrane po mogućnosti određenoga proizvođača pripremljena i poslužena u određenoj vrsti posuđa.²¹

Masovna proizvodnja i potrošnja hrane u industrijaliziranom društvu stvara goleme ekološke probleme. Zagađenje okoliša, genetski inženjering, davanje prednosti ishrane mesom i mesnim prerađevinama nasuprot hrani biljnoga podrijetla rađa ne samo ekološke probleme nego stvara pitanja koja se tiču područja etike. Mnoga istraživanja hrane i industrije s njom povezane upozoravaju na neetičko ponašanje kompanija, kako prema životinjama koje se uzgajaju za hranu, tako i prema krajnjim konzumentima te hrane. Polja, sjeme biljaka, hrana za životinje, meso i prehrambeni proizvodi zagađeni su često nezdravim tvarima i konzervansima, a tov životinja svodi se na »pumpanje« najprodavanijih dijelova životinjskoga organizma.²²

Hrana, njezina priprema, od uzgoja do samoga kuhanja i blagovanja, u suvremenom svijetu postala je odvojena od čovjeka i njegova života. Štoviše, postala je ne-

²⁰ Usp. isto, str. 65.-73. i D. R. GABACCIA, *We are what we eat: ethnic food and the making of Americans*, Harvard University Press, 1998., str. 150.-174.

²¹ I kod nas se često pojam svečanoga nedjeljnog ručka veže uz pohanu šniclu i pržene krumpire. Kuharske emisije koriste se isključivao kao »reklamni spotovi« sponzora. Televizijski kuhari postaju »brand« koji oblikuju životni stil gledatelja i njihove hranidbene navike. Važnost i utjecajnost televizijskih emisija o kuhanju može se uočiti i u pomicanju vremena njihova prikazivanja. Dok su to nekoć bili programi koji se prikazuju tijekom dana, u zadnje vrijeme prikazuju se u najgledanijem vremenu (18-22 sata). O kuharskim TV emisijama u Americi i UK i njihovu utjecaju vidi: *Isto*, str. 171.-185.

²² Između mnoštva knjiga i studija napisanih na ovu temu želim izdvojiti knjigu prema kojoj je snimljen i dokumentarni film. Knjiga i film donose svjedočanstva osoba koje su digle glas protiv proizvođača hrane u želji prikazivanja nehumanih uvjeta proizvodnje mesa i žitarica te razotkrivanja obmane oko industrijske hrane. K. WEBER, *Food, Inc.*, Participant Media, PublicAffairs, New York, 2009.

nužna – zabava. Uz mnoštvo »zamjena« za hranu izgleda kako suvremeni čovjek ne treba ni jesti, štoviše ne smije jesti. Odbacivanje hrane kao izvora čovjekova života sve češće se javlja u obliku bolesti *bulimije* i *anoreksije*. Preveliko unošenje hrane i debljanje stanovništva stavlja, u posljednje vrijeme, hranu među zabranjene i po život opasne tvari, a ulogu oblikovanja hranidbenih navika preuzima medicina i psihologija. Hrana tako od izvora života postaje opasnost za život, nešto čega se treba bojati i izbjegavati.

1.4. HRANA ZA ZDRAVLJE TIJELA I DUŠE – MEDICINA I PSIHOLOGIJA

Ljudski je rod oduvijek poznao ljekovitost pojedinih biljaka. Povijest farmacije, koja se razvila kao nauk i vještina biranja i doziranja ljekovitih biljaka, usko je vezana uz pripremu hrane, začina i uz poznavanje njihovih ljekovitih svojstava.

Kad se radi o lijeku, uvijek je pitanje mjere, ustvrdio je još stari liječnik Hipokrat. To pravilo vrijedi i za hranu. U medicini hrana se promatra i kao sredstvo liječenja, ali i kao uzrok bolesti. Dok se medicina prije bavila ispravnošću hrane, danas se više pozornosti polaže na brigu oko bolesti prouzročenih nedostatkom ili prevelikim unosom hrane.

Hrana je bitna za održavanje organizma živim zbog svoje energetske vrijednosti. Za život organizma nije važna samo količina hrane, koja se u njega unosi, nego prije svega njezina raznolikost. Iz hrane tijelo dobiva potrebne hranjive tvari za vlastitu izgradnju i obnovu tkiva mišića, kostiju i živčanoga tkiva. Unošenjem pojedinih vrsta hrane u organizam može se potaknuti rad organa koji koriste hranjive elemente sadržane u toj hrani ili se može utjecati na smanjenje njihova djelovanja, što dovodi do bolesti. Osim toga, hrana omogućuje ispravno kemijsko i neurološko funkcioniranje organizma. Aminokiseline i proteini iz hrane omogućuju neometano prenošenje električnih signala i stvaranje neurotransmitera u živčanim sinapsama te je hrana usko vezana uz procese mišljenja, pamćenja i osjećanja.²³

Briga o vlastitom zdravlju uvelike ovisi o zdravoj ishrani. Pitanje zdrave ishrane vezano je najčešće uz izbor hrane. Suvremena psihologija otkriva kako na izbor hrane utječu ponajprije iskustva vezana uz hranu koja čovjek stekne u djetinjstvu: navika zajedničkoga objedovanja, navika roditelja glede pripreme i blagovanja hrane, navika druge djece s kojima se druže te utjecaj medija.²⁴ Priprema

²³ Usp. J. R. DONZE, Medicine, u: S. H. KATZ (ur.), *Encyclopedia of Food and Culture*, sv. 2, Charles Scribner's Sons and Thomson Learning, New York, 2003., str. 475.-477.

²⁴ Djeca najčešće ne jedu samo kad drugi jedu, nego jedu ono što i drugi jedu. Izbor hrane vezan je uz emocionalno nagrađivanje prilikom izbora. Usp. J. OGDEN, *The psychology of eating: from healthy to disordered behavior*, Blackwell Publishing, Chichester, 2010.

hrane i objedovanje u zajedništvu obitelji, tvrde psiholozi, čin je ljubavi²⁵ pa se i kasnije navike oko izbora hrane vežu uz osjećaje pripadanja zajednici, zadovoljstva i mira, zaštićenosti i sreće, osjećaj samopoštovanja, usklađenosti i psihološke uravnoteženosti. Biranje i uzimanje hrane vezano je i uz uvjerenja i spoznaje o ishodima čina biranja hrane, te o ciljevima radi kojih se određena hrana izabire. Pritom veliku ulogu igraju osobe koje su nam u životu važne i prema kojima želimo oblikovati vlastiti život.²⁶

1.5. HRANA ZAJEDNIŠTVA I SVETOSTI – KULTURA I RELIGIJA

Zadovoljavanje nutritivnih potreba hranom ne ispunjavaju se svi vidovi koje čovjek od hrane traži i očekuje te koje u hrani vidi, osjeti, prima i daje. Hrana je najsnažniji instrument za izražavanje i oblikovanje odnosa među ljudima. Svoju snagu hrana dobiva iz povezanosti s mnoštvom vidova ljudskoga života u kojima se pojavljuje i na koje podsjeća ili ih stvara.²⁷ Hrana, na neki način, preoblikuje ljudsko ponašanje i komunikaciju. Uobičajeni znakovi neprijateljstva, opasnosti i blizine nasilja, kao što su izravno gledanje u oči, otvaranje usta i pokazivanje zubi, ukoliko su povezani s hranom i blagovanjem, postaju znakovi mirnog suživota, podržavanja, ljubavi i u konačnici ljudskosti.²⁸ Tako i hrana sama po sebi poprima oznaku simbola i služi ljudskom rodu za prenošenje onih vrijednosti koje čovjeka čine čovjekom.²⁹ U najopćenitijem shvaćanju hrana prenosi kulturu već s prvim zalagajima ljudskoga bića

²⁵ Healthy and tasty foods are signs of family love and the determination to please and satisfy the different family members. Food is the medium through which women demonstrate our love and concern for our children, lovers, husbands and friends. Taking care over the preparation of food is an act of love. *Isto*, str. 72.

²⁶ Uloga »važnih osoba« u psihologiji predstavljaju modele ponašanja ne samo u izboru hrane, nego i u ostalim aspektima razvoja. Posebno se to očituje u adolescenciji kad mladi ljudi biraju modele svog ponašanja te sebi izabiru ideal osobe prema kojoj usklađuju svoju osobnost. Vidi: *Isto*, str. 43.-49.

²⁷ Usp. J. POTTIER, Food, u: A. BARNARD, J. SPENCER (ur.), *Encyclopedia of social and cultural anthropology*, Routledge, London, 1997., str. 362.-363.

²⁸ Direct eye-contact is more typically hostile, as is the opening of mouths and the exposure of teeth. Combine these with the placing of food, midway between a group of individuals ... and we have a clear recipe for conflict and violence. At some point, our own ancestors turned those danger signals around and transformed them into the very essence of conviviality that defines humanity. Vidi: M. JONES, *Feast: Why Humans Share Food*, str. 1.-2.

²⁹ Culture consists of patterns, explicit and implicit, of and for behavior acquired and transmitted by symbols, constituting the distinctive achievement of human groups, including their embodiments in artifacts; the essential core of culture consists of traditional (i.e., historically derived and selected) ideas and especially their attached values. Vidi: G. O. LANG, Culture, u: T. CARSON, J. CERRITO (ur.), *The New Catholic Encyclopedia*, Catholic University of America, Thomson Gale Publishers, Washington D.C., US, 2003.

te čovjeka humanizira i čini dijelom općeljudske baštine, njezinih vrijednosti i oblika ponašanja.³⁰ Sama hrana simbol je koji prenosi kulturne vrijednosti glede različitih područja života. U svim kulturama hranom se prenose simboličke vrijednosti vezane uz dom, obitelj i sigurnost. Hrana kao komunikativno sredstvo primjenjuje se u procesu označavanja osobnosti pojedinca i njegova položaja u društvu. Hrana ne samo simbolički nego i stvarno sudjeluje u označavanju identiteta pojedinaca i društva.³¹ U svim kulturama hrana prenosi poruke i veže se uz solidarnost. Zajedničko blagovanje znači dijeljenje i sudjelovanje. Istovremeno, hrana označava i individualnost i posebnost nekog naroda, etničke ili religiozne skupine. Jezik i komunikacijska vrijednost hrane vrlo je slična u svim kulturama i svim ljudima gotovo nepogrešivo prenosi istovjetne informacije i poruke.³² Hrana označava gotovo sve međuljudske odnose, a osobito je važna kad se blaguje zajedno. Neposredni razlog zajedničkoga blagovanja jest u tomu što ljudi jednostavno vole zajedno jesti.

Zajedničko blagovanje i druženje oko hrane izgrađuje odnose prijateljstva i pripadanja istoj grupi koja na taj način potvrđuje identitet pojedinca i učvršćuje zajednički identitet. Čak se i riječ prijateljstvo ili zajedništvo veže uz zajedničko blagovanje kruha (lat. *cum-panis*). Hranom se prenose i komuniciraju zajedničke vrijednosti pojedincu i osobne vrijednosti zajednici. U zajedničkom blagovanju hrane, oko koje se okuplja određena skupina ljudi, oduvijek su postojala, a i danas postoje, pravila i norme ponašanja. Mjesta na kojima ljudi sjede, koga se najprije poslužuje, na koji se način blaguje hrana, pa sve do pripreme određene hrane za određeno druženje nose svoje i simboličko i realno značenje. Hrana i ono što se oko hrane događa, od pripreme preko postavljanja na stol pa sve do samoga čina blagovanja na taj način postaje jezik, sustav simbola, koji ima svoje kako realno tako i simboličko značenje.³³

Prenošenje vrijednosti, uvjerenja, određenih pravila ponašanja i života sa zajednice i u zajednici tipična je za sve grupe ljudi, a osobito za religiozne zajednice. I upravo tu, u religioznim zajednicama, od samog početka ljudskoga društva, od primitivnih i osnovnih očitovanja religioznosti, susrećemo hranu kao bitnu, ako ne i najvažniju

³⁰ ... we can define culture as all those things that are instilled in a child by elders and peers as he or she grows up, everything from table manners to religion. Vidi: P. METCALIF, *Anthropology - The Basics*, Routledge, New York, US, 2005., str. 2.

³¹ Za Japance je riža ne samo simbolička nego i stvarna oznaka njihova identiteta. Usp. N. VIŠOČNIK, Hrana i identitet u Japanu, u: *Etnološka istraživanja* 10(2005.)1, Etnografski muzej, Zagreb, 2005., str. 19.-28.

³² Usp. E. N. ANDERSON, *Everyone eats: understanding food and culture*, New York University Press, New York, 2005., str. 124.-125.

³³ Usp. isto, str. 127.-129.

sastavnicu njihova druženja, okupljanja i slavlja.³⁴ Hrana u svijetu religije postaje simbol i znak kojim se komunicira »sveto« i sa »svetim«. Ona je medij u nemogućnosti direktne, tjelesne komunikacije, ona preuzima ulogu i postaje simbol komunikacije između objekta religije i religioznoga subjekta. Sam čin blagovanja predstavlja tako kontakt, dodir između izvanjske stvarnosti i najunutarnjije stvarnosti čovjeka. Blagovanjem hrane izvanjsko postaje nutarnje, a unutarne se očituje na tjelesnom. Komunikacija, koja se ostvaruje hranom, dvosmjerna je jer se pri hranjenju prima i uzvraća, uzima i daje životvorna snaga koja se putem hrane prenosi. Čovjek tako stvarno postaje ono što jede, ne samo simbolom i znakom, nego stvarno i realno. Narav hrane nije samo da ona predstavlja, dakle ne samo simbolička, nego, ona stvarno i realno jest životvorna. Zato je teško odrediti, osobito kad se radi o religiji, kad je i na koji način hrana »samo« hrana, a kada to prestaje biti. Načelno, hrana nikada nije samo hrana, ona i u najobičnijem obroku sa sobom i u sebi nosi komunikativnu poruku, riječ, smisao.

Religiozne poruke prenošene i priopćavane ljudima na razne načine predmet su teologije. Budući da hrana spada u područje praktičnog i javnog izražavanja religioznosti i vjere u zajednici, u područje simbola i obreda, možemo reći kako je to polje pridržano teologiji liturgije ili liturgijskoj teologiji.³⁵

1.6. TEOLOGIJA O HRANI ILI TEOLOGIJA (IS)HRANE

Hranu bismo, pod svjetlom teologije, mogli promatrati s više strana. Tomu nije razlog samo mogućnost promatranja pod teološkim svjetlom svih mogućih dimenzija života ljudskoga bića, nego još više zbog toga što je hrana povezana s gotovo svim područjima i manifestacijama života uopće.

Svi živi organizmi trebaju hranu. Hrana je izvor njihova života, a bez hrane ugibaju i nestaju. Živi organizmi na različite načine trebaju jesti ili hraniti se određenim supstancama kako bi se razvijali, rasli i opstali na životu. Jest, hraniti se – što uključuje raznorazne oblike i načine unošenja hrane u vlastiti organizam, pa i pijenje – znači biti uključen u krug života, unositi život u sebe. Hranjenjem, činom jedenja, prestaju granice »izvanjskog« i »nutarnjeg« svijeta jer s hranom vanjsko postaje dio intime, unutarjosti, organizma. Hranom se ostvaruje najintimniji dodir vanjskog i unutrašnjeg svijeta bića koje se hrani. Vanjsko i unutarne postaju sjedinjeno. Probavom hrana postaje dio bića onoga koji ju jede, ili, govoreći ontološki, hrana je izvor njegova bivstvovanja, životvorni dio bića. Čovjek postaje ono što jede.

³⁴ Usp. F. FERNINDEZ-ARMESTO, *Near a thousand tables: a history of food*, The Free Press, New York, 2002., str. 28.-29

³⁵ Usp. H. SCHILDERMAN, *Liturgical studies from a ritual studies perspective*, u: H. SCHILDERMAN (ur.), *Discourse in Ritual Studies*, Brill, Leiden, 2007., str. 22.-25.

Iz antropološke analize vidjeli smo kako se hranom u čovjeka ne unose samo nutritivne, nego i osjećajne, psihološke, kulturalne, pa čak i religiozne vrijednosti. Hrana, dakle, (pre)oblikuje čovjeka u svim vidovima njegova života. Posredstvom hrane prenose se osjećaji ljubavi među ljudima, hranom se ljubav uzvraća.³⁶ Hrana i hranjenje ne dovode samo do fizičke i emocionalne promjene, nego donose i duhovnu preobrazbu. Hrana je usko povezano s religioznim iskustvom ljubavi Božje prema čovjeku i odgovorom na Božju ljubav ili izvršavanje njegove volje.³⁷

Povezanost života svakoga bića, pa i čovjeka s hranom, dovodi nas do činjenice kako se upravo u hrani i kroz hranu može jasnije osvijetliti ljudska potreba ili, da se opet izrazim terminologijom iz svijeta hrane i hranjenja, ljudska *glad* za Bogom, koji je jedini izvor materijalnoga i duhovnoga života svih bića. Koliko je hrana važna, bit će nam jasnije kad shvatimo da je upravo sam Bog postao hrana – kruh naš svagdanji.³⁸ Tako hrana postaje *locus theologicus*, pojam iz kojega se i pomoću koje se može, štoviše, mora govoriti o Bogu i čovjeku.

Hrana govori o Bogu koji se činom stvaranja priopćuje svijetu kao obilje i izvor života. Po hrani čitavo se stvorenje uključuje u gozbeno slavlje Božje ljubavi, istine, dobrote i ljepote kojima Bog obasipa čovjeka i na taj način, po jestivim znakovima, čovjek postaje dionikom Božjega (pre)davanja. Utjelovljenje je po toj logici materijalno očitovanje Božjega (pre)davanja, a odluka da među ljudima ostane stvarno prisutan pod prilikama hrane i pića, kruha i vina, u euharistiji, razlog je slavlja zahvalnosti koje sam Bog slavi druženjem oko stola s ljudima. Postajući hranom, Bog pokreće proces preobrazbe čovječnosti u Kristovo tijelo, a ljudskost uključuje u svoj božanski život. Dajući se ljudima u jestivom obliku Bog im omogućuje produbljivanje svijesti o životnoj ovisnosti čovjeka o Bogu i životnoj ovisnosti ljudi jednih o drugima. U prilici hrane Bog omogućuje razmjenu ljudskoga života s božanskim u ljudskim bićima, da dijeleći međusobno kruh i sami postaju djelateli Boga (s) drugima. Sve to događa se i prisutno je u euharistijskom slavlju.³⁹

³⁶ Narodna mudrost pozna poslovicu: »Ljubav ide kroz želudac!«

³⁷ Obdržavanje zakona o hrani kod Židova označava svijest i iskustvo ljubavi Božje koja je po riječima Zakona objavljena ljudima i svjesni izraz ljudske ljubavi prema njemu i njegovoj volji. Slično iskustvo može se naći i kod muslimana u njihovu ramazanskom postu i gozbi koja slijedi nakon toga blagdana. Kršćanima je hrana također izraz ljubavi – agape. Sudjelovanje u kršćanskom euharistijskom slavlju, na euharistijskoj gozbi, smatra se odjelotvorenjem spasenja, zajedništva pa i pobožanstvenjenja koje se događa blagovanjem Kristova uskrslog tijela – utjelovljenog Boga. Usp. A. F. M. MONTROYA, *Theology of Food: Eating and the Eucharist*, Blackwell Publishing, Oxford, 2009., str. 2.

³⁸ ... food matters, so much so that God becomes food, our daily bread. Usp. *isto*, str. 3.

³⁹ Usp. *isto*, str. 3.-10.

Antropologija učestalo tvrdi kako hrana nije samo hrana i kako upravo hrana na najizvrsniji način prenosi sve informacije o čovjeku i o njegovu biću toliko sukladno i istinito da se može ustvrditi da čovjek jest ono što jede. Upravo to viđenje opisuje čovjeka kao biće koje se hrani i od hrane prima život. Ontološka povezanost hrane i ljudskoga bića bitno je i teološka, jer je Bog izvor svega živog, pa tako i onoga koji se po hrani prenosi u čovjeka. Bog životnošću hrane hrani sve što jest i što postoji te po hrani čini da bude i živi. Teološki govor tako prerasta u govor o Božjemu »kulinarskom umijeću« kojim on pripravlja hranu – život – za sav svijet i sva živa bića u njemu, pa tako i za čovjeka. Teološki govor i istraživanje je govor o Božjim »receptima« u kojima je On sam najvažniji sastojak, a njegova ljubav najvažniji začim.⁴⁰

Ne može se, dakle, govoriti o teologiji koja objašnjava hranu kao objekt, tj. o teologiji *o hrani*, nego se mora govoriti o *teologiji hrane*, jer sam govor o hrani jest govor o Bogu i čovjeku i njihovu međudnosu. Štoviše, usudujemo se ustvrditi kako je sama hrana teologija. Hrana i blagovanje aktivno je događanje otajstva povezanosti Boga i čovjeka. Osvjetljavanjem euharistijskoga slavlja svjetlom teologije hrane možemo postati svjesniji misterija Božje prisutnosti među ljudima pod prilikama kruha i vina, te možemo postati svjesniji kako naše (svakodnevno) blagovanje tajne vjere jest stvarni izvor našega, tj. božanskoga života u nama.

2. Kruh u liturgijskom slavlju euharistije

Cilj liturgije jest vidljivim znakovima označiti Božje djelovanje. Obredi liturgije trebaju biti kratki, jasni i bez nepotrebnog ponavljanja, te da u normalnim okolnostima, bez dodatnoga objašnjavanja, budu u okviru moći ljudskoga shvaćanja (usp. SC 33-34). Odredbe, koje se tiču euharistijskoga slavlja, govore kako materija sakramenta treba biti predstavljena kao prava hrana.⁴¹ Iako zajedničko blagovanje i značenje kruha u euharistiji nije moguće potpuno shvatiti samo u svjetlu njihova antropološkog značenja meni se čini kako je bez njega vrlo teško, gotovo nemoguće, otkriti sve bogatstvo i potpunu poruku znakova hrane u liturgiji euharistije. Osim toga, također mi se čini kako je antropološko značenje kruha i vina – hrane, kako u katehezi tako i u homilijama, i u mnogim drugim prilikama za produbljivanje svijesti o tom sakramentu, gotovo u potpunosti zaboravljeno, bolje reći zanemareno zbog

⁴⁰ Suvremeni nutricionistički, makrobiotički, pa i drugi, stručnjaci tvrde kako nije potrebno hranu samo dobro i umjereno začiniti začimima, nego okusu hrane valja pridodati dobro raspoloženje i ljubav još prilikom uzgoja i rasta, a k tomu i prilikom same pripreme. Tvrdnje o boljem rastu biljaka i životinja koje su okružene ljubavlju i znanstveno su dokazane. Jedinstven zaključak je kako je za svaku hranu ljubav najbolji začim i sastojak. Usp. N. WIRZBA, *Food and Faith: A Theology of Eating*, Cambridge University Press, New York, 2011., str. 11.

⁴¹ Usp. IVAN PAVAO II., *Dominicae Cenaе*, KS, Zagreb, 1980., br. 7.

čestog »čisto« teološkog, mističnog, pravovjernog i u svrhu pobožnosti tumačenja liturgijskog slavlja euharistije.⁴² Posljedica toga je da vrlo često primjerice pravničke za prvo primanje sakramenta euharistije, pa i njihove roditelje, moramo uvjeravati kako je hostija zapravo pravi, premda beskvasni, ali ipak pravi pravcati kruh. Svijest vjernika često ne povezuje hostiju s hranom te je stavlja u nekakvo neodređeno područje »svetog« ili bolje reći »magičnog« i nerazumljivog simbola koji nema veze sa stvarnim svijetom. Euharistijski kruh tako gubi ono svoje prvotno duboko i iskonsko, općeljudsko i antropološko značenje radi kojega Krist znak kruha⁴³ i izabire kao oznaku svoje prisutnosti među ljudima.⁴⁴

Koristeći saznanja antropologije, koja smo donijeli u prethodnom dijelu ovoga rada, želimo pokazati kao je hrana, posebice znak kruha, koji se upotrebljava u euharistiji, lišen snage svoje znakovitosti najčešće zbog smanjene svijesti o njegovu antropološkom značenju. Time je zasjenjena i snaga izričaja simbola pod kojim svoju nazočnost u sakramentu euharistije ostavlja Krist. Osim toga, pozabavit ćemo se i poviješću hostije, kao specifična beskvasnog kruha koji se upotrebljava u euharistijskom slavlju. Percepcija hostije danas još više umanjuje značenje znaka kruha, a time se dodatno oslabljuje znakovitost i simboličnost euharistije kao sakramenata hrane za ovozemni, ali za vječni život.⁴⁵

2.1. UPORABA KRUHA U RELIGIOZNIM OBREDIMA

Bez obzira na to od koje je žitarice zamiješen, kruh je najrašireniji i najpoznatiji oblik hrane u cijelomu svijetu. Osnovni su sastojci kruha brašno, voda, sol i kvasac. Mješavina tih namirnica i začina, izložena vatri i ispečena, daje kruh. Mnoge kulture, a osobito zapadna, smatraju ga osnovnom i neizostavnom hranom. Iako se kruh uobičajeno mijesi od pšeničnoga brašna, moguće ga je zamijesiti i od drugih vrsta žitarica, no samo pšenično brašno sadrži dovoljnu količinu glutena koji u reakciji s kvascem daje ukusan kruh. Zato se uz brašno drugih žitarica uvijek dodaje i pšenično brašno. Biološki gledano pšenično zrno nije sjemenka, nego pravi plod. Ono u sebi sadrži klicu života, a oko nje dovoljno hrane da bi klica potjerala i dala novu biljku.

⁴² Tumačenje euharistije nije potpuno bez antropologije. Antropologija i teologija, osobito liturgijska teologija, nisu suprotstavljene, štoviše »teologija usvaja antropologiju ... kako bi prepoznala mjesto svojega slušanja i govorenja ...« Usp. Usp. I. ŠAŠKO, *Suvremena liturgijska teologija: Znak i obredno uzbuđenje otajstva*, u: *Diacovensia* 11(2003.)1, str. 12.-17.

⁴³ Krist je jednako prisutan i pod prilikom vina. No ovdje, samo zbog opsega rada, a ne zbog ičega drugog, ispuštam obrađivati i vino kao simbol u euharistiji. Kristova se prisutnost tek u kruhu i vinu zajedno posvema očituje. Vino će, vjerujem, naći svoje mjesto u nekom od budućih radova (op.a.).

⁴⁴ Usp. I. ŠAŠKO, *Per signa sensibilia, Liturgijski simbolički govor*, GK, Zagreb, 2004., str. 522.

⁴⁵ Usp. isto, str. 525.

Već u ranoj povijesti čovječanstva kruh je imao i svoje simboličko i religiozno značenje. Rituali vezani uz hranu, od same pripreme koja se obavljala na poseban način pa do blagovanja, govore o povezanosti hrane i života čovjeka. Vrhunac slavlja života događa se u zajedničkom blagovanju. Obredi povezani s hranom odražavaju pokušaj komunikacije s božanstvom koje daje hranu i na taj način održava život onima koji su mu podložni. Komunikacija se najčešće događa putem žrtvovanja hrane božanstvu, paljenjem hrane ili pripremom hrane na »svetomu« mjestu, da nahrani bogove. No, obredi žrtvovanja hrane imaju i druga značenja. Oni govore o zahvalnosti za primljenu hranu i priznanju kako plodnost zemlje i hrana dolaze zbog božanske brige koju im kroz hranu ono pokazuje. Bez obzira radi li se o svakodnevnom ili prigodnom blagovanju, kruh u odnosu na ostalu hranu ima posebno značenje.

Kruh je znak života. On u sebi sadrži sjemenje koje mora umrijeti da bi donijelo plod. Upravo zbog simbolike rađanja iz sjemenja biljki, koje predstavljaju stvaranje novoga života iz sjemena, a zatim i zbog toga što je predstavljao »jestivi« plod cjelogodišnjega rada i muke za održanje života, kruh se povezivao s kultom plodnosti zemlje, koja kroz ciklus sjetve i žetve daje ljudima novi život. Zbog toga se smatra kako se iz i zbog kruha rađa novi život te ga se shvaća simbolom održavanja života, kako pojedinca tako i cijeloga naroda.⁴⁶ Kruh je vezan uz obrede i rituale štovanja kućnih bogova zaštitnika, zatim uz obrede prijelaza bilo iz jednoga u drugo godišnje doba, bilo iz jednoga u drugi stadij života, a osobito uz obrede sklapanja saveza i prijateljstva gdje lomljenje i objedovanje od istog kruha označava dijeljenje i sudjelovanje u istom životu.⁴⁷

2.2. KRUH U STAROM ZAVJETU I U ŽIDOVSKOJ TRADICIJI

Već sama hebrejska riječ *lehem*, kojom se označava kruh, u sebi nosi značenje zajedništva, susreta i blizine. Na početku svakog obroka Židovi izgovaraju blagoslovnu molitvu nad kruhom iz koje je jasna povezanost kruha i zemlje: »Blagoslovljen si Gospodine, Bože, koji daješ da se kruh rađa iz zemlje.« Taj se blagoslov proteže na svu hranu koja se s kruhom jede. Kruh je izvor povezanosti s Bogom. On je izvor života. No, čovjek ne živi samo o kruhu, nego od svega onoga što izlazi iz usta Bož-

⁴⁶ Takvo shvaćanje kruha možemo pronaći i u kultu Ozirisa, ali i u starozavjetnim izvješćima o Melkizedeku, pa i u izvješćima o Mani u pustinji kojom je Gospodin hranio svoj izabrani narod i time im pokazao da je On izvor njihova života i postojanja. Na tragu te simbolike jest i naziv grada Betlehe-
ma, čije ime znači »kuća kruha«, odakle vuče podrijetlo loza kralja Davida i rodno mjesto Isusovo.
Usp. L. POILÂNE, Bread, Symbolism of, u: S. H. KATZ (ur.), *Encyclopedia of Food and Culture*, Thomson Gale, Detroit, 2005., str. 235.-242.

⁴⁷ Usp. F. A. SALAMONE, *Encyclopedia of religious rites, rituals, and festivals, Food and Rituals*, Routledge, London, 2004., str. 139.-143.

jih. Pri tomu se izražava vjera u stvarateljsku moć Božju koji snagom svoje riječi stvara sva stvorenja, ali i ovisnost čovjeka o Božjoj riječi, o Božjemu Zakonu koji on, kao pravilo ispravna ponašanja, koje vodi do sretna života, upućuje čovjeku. Kruh je tako simbol obilja i sveopće brige Božje oko čovjeka. Jedino od kruha, tj. od Božjega blagoslova, čovjek može živjeti u potpunosti. To se osobito očitovalo u povijesti Izraela, kad ih je Bog hranio manom, kruhom s neba, bez kojega u pustinji ne bi preživjeli.

Mnogi obredi židovske vjere vezani su s kruhom. Nama je za ovaj rad zanimljiv obred prinošenja kruha. Prinosni kruh stavljao je svakodnevno Mojsije pred lice Božje, u šator sastanka. Taj kruh nazivan je svetim kruhom, a bio je zamiješen od najfinijega brašna i izrađen prema posebnim pravilima (usp. Lev 24,5-8). Kruhovi su se mijenjali pred licem Jahvinim svake subote te su se postavljali novi. Stare kruhove bi, zbog njihove iznimne svetosti, smjeli jesti samo svećenici. Taj kruh bio je beskvasni. Prinošeno je dvanaest kruhova i ostavljano pred licem Gospodnjim na posebnoj stoli, zajedno s tamjanom i soli. Obred prinošenja kruha poznat je i u Egiptu i u Babilonu, u gotovo istom obliku i istom broju kruhova. Stalna izmjena kruha predstavlja osnovnu poruku poganskih obreda prinošenja hrane – potrebu zaštite od gladi. No biblijsko je shvaćanje drugačije. Tim obredom Izraelci nisu samo priznavali Boga kao davatelja života, nego se prikazivanje kruhova pred licem Božjim smatralo činom blagovanja s Bogom. Izrael, koji je predstavljen u dvanaest kruhova, prinosi sebe Bogu, a Bog daje da po svećenicima, koji blaguju taj kruh, čitav narod sjedne za stol sa svojim Bogom. Osim toga i ritual posvete svećenika sadržavao je beskvasni kruh. Svećenik je između ostalog prinosio i blagovao beskvasni kruh. U slavlju blagdana sedmica također je beskvasni kruh od novoga brašna dio obreda. Prilikom proslave početka žetve ječma jeo se ječmeni beskvasni kruh sedam dana. Taj se blagdan kasnije povezao sa sjećanjem na bijeg iz Egipta, kad su zbog žurbe sa sobom ponijeli tijesto bez kvasa. Beskvasni se kruh naziva *massot*, a mijesi se isključivo od brašna iz nove žetve i bez kvasca koji bi bio veza sa starom žetvom.⁴⁸ Dani i cijelo slavlje nazvalo se po kruhu koji se tijekom njih blagovao – Dani beskvasnih kruhova. Važna je i simbolika kvasca. Kvasac je obično bio komadić tijesta koji se ostavljao nepečen za početak procesa kvasanja u novom tijestu. Kruh bez kvasca simbolizira novi početak. Početak novoga života. Povijesni novi početak židovskoga naroda bio je izlazak iz Egipta. Zbog toga se beskvasni kruh upotrebljava u slavlju Pashe. Kruh koji se upotrebljavao za slavlje dana Gospodnjega, subote, naziva se *hallah*. Na blagdanski stol postavljaju se dva kruha koji podsjećaju na dvije mjere *manne* koje su tijekom lutanja po pustinji dostajali svakoj obitelji za održa-

⁴⁸ Usp. H.-J. FABRY, מַסֹּחַ, lehem, u: G. J. BOTTERWECK, H. RINGGERN (ur.), *Theological dictionary of the Old Testament* (TDOT), Eerdmans, Grand Rapids, Michigan, 1995., sv. 7, str. 521.-529.

nje života. Komadić tijesta tijekom pripravljanja toga kruha spaljuje se na vatri. Taj obred povezan je i sa žrtvom kruha koja se svake subote prikazivala Bogu u hramu.⁴⁹

2.3. KRUH U NOVOMU ZAVJETU I MEĐU PRVIM KRŠĆANIMA

O tomu što je slavio Isus sa svojim učenicima kad je blagovao večeru prije svoje muke, u posljednje vrijeme su se razvile mnoge rasprave.⁵⁰ No teologija tog događaja nije tema našega rada. Nas zanima kakav je kruh Isus upotrebljavao dok je sjedio s učenicima oko stola u blagovalištu.

Povijesni podatci iz evanđelja govore da je Isus svoju posljednju večeru s učenicima blagovao »prvoga dana beskvasnih hljebova«. Kruh na posljednjoj večeri bio je bez sumnje beskvasni.⁵¹ Iz židovske tradicije znamo da je u te dane bio blagovan ječmeni kruh. No ipak to je bila i Pashalna večera, premda se dogodila nešto dana prije nego što se uobičajeno slavi. Lomljenje kruha i izricanje blagoslova značajan je obred te večere. Tradicija blagovanja u židovstvu o tim blagdanima otvara mogućnost da je Isus upotrijebio ječmeni kruh, a ne pšenični.⁵²

Shvaćanje prve Crkve u apostolskim vremenima pa i u vrijeme apostolskih otaca nije bilo vezano uz vrstu kruha, nego uz simboliku koju je on dobio prilikom Isusova blagovanja s učenicima na posljednjoj večeri. Isus je kruhu dao novo značenje. Kruh je njegovo tijelo. Time je starozavjetna i općeljudska simbolika kruha, kao izvora života, dobila novo značenje. Krist je izvor života. Lomljenje kruha bilo je u središtu pozornosti toliko te su i sastanke prve Crkve nazivali istim imenom. Znak lomljenja kruha Krist je prvi učinio na posljednjoj večeri. Prvi kršćani činili su isto. Simbolika je bila jasna.

Duboka teološka poruka sklapanja novoga saveza, zajedništvo u ljubavi okupljenih oko istoga stola, žrtva predanja, slavlje uskrsnuća. Kruh je simbol Krista koji svojim tijelom, sobom, hrani čovjeka i daje mu novi život, čovjek mu na tom daru zahvaljuje. Nigdje, koliko je nama poznato, ne navodi se materija od koje je kruh

⁴⁹ Usp. S. ABRAMSKY, Bread, u: F. SKOLNIK (ur.), *Encyclopaedia Judaica*, sv. 4, Thomson Gale, New York, 2007., str. 154.-155.

⁵⁰ Usp. B. WITHERINGTON III, *Making a Meal of it, Rethinking the Theology of the Lord's Supper*, Baylor University Press, Waco, Texas, 2007., str. 5.

⁵¹ Prije početka slavlja beskvasnih hljebova bilo je potrebno očistiti kuću od staroga kvasca. Vidi: H.-J. FABRY, לֶחֶם, lehem, str. 523. i S. ABRAMSKY, Bread, str. 155.

⁵² Ječmeni kruh bio je najčešće prisutan u redovitoj i svakodnevnoj ishrani Židova toga vremena, a i prije. Rijetki, i to samo vrlo bogati, mogli su si priuštiti pšenično brašno i kruh od njega. Isus i njegovi učenici nipošto nisu spadali među one koji bi si mogli, a i htjeli, priuštiti kruh osim onoga koji je bio u redovitoj uporabi, kako na svakodnevnom tako i na blagdanskome stolu. Usp. D. KRAEMER, *Jewish eating and identity throughout the ages*, Routledge, London, 2007., str. 17.

napravljen, ne govori se o vrsti brašna od kojega je zamiješten. Važna je simbolika, znakovitost znaka. Zbog toga su vjernici za euharistijska zborovanja upotrebljavali kruh koji su donosili od svojih kuća i koji je bio u redovitoj upotrebi za svagdanje obroke, dakle i kvasni kruh. S početka se nije razlikovao niti oblikom niti okusom. Bilo je bitno da se taj kruh može prelomiti i blagovati.⁵³ Upotreba isključivo pšeničnoga brašna kao materije za izradu euharistijskoga kruha plod je antropoloških elemenata u simbolici hrane koje je tijekom razvoja Crkve poprimio.

3. Današnje stanje: euharistijski kruh ili hostija?

Utjecaj židovske ritualne prakse na oblik kruha za euharistijsko slavlje oslabio je pod utjecajem mnoštva članova Crkve podrijetlom iz poganstva. Vrlo brzo, već sredinom 2. stoljeća ušao je u upotrebu za euharistiju kruh od pšeničnoga brašna. Nedugo zatim počeli su se pripravljeni kruhovi koji su izričito upotrebljavani u euharistijskom slavlju. Na njima je bio znak križa, a počesto su bili i zarezani na mjestima kako bi se lakše lomili. Bili su kružnoga oblika te težinom oko pola kilograma i promjerom oko dvadeset centimetara, bili su nalik kruhu za svakodnevnu upotrebu. Podjednako se upotrebljavao i kvasni i beskvasni kruh, što je ovisilo o porijeklu članova crkvene zajednice. Sve do 11. stoljeća i zapadna je Crkva upotrebljavala u euharistiji kvasni kruh. Prijelaz na beskvasni kruh dogodio se zbog praktičnih razloga, jer se duže mogao očuvati od kvarenja, a klericima je onemogućeno služiti se ostatcima kruha iz blagovolišta u svrhu služenja euharistije.⁵⁴

Srednji vijek euharistijskom kruhu, koji ima postati tijelo Kristovo, daje naziv hostija. Porijeklo značenja toga izraza nije jasno, ali je povezano sa žrtvom i žrtvenim karakterom kruha u kojemu Krist ponovo proživljava svoju muku i smrt.⁵⁵ Nekako u isto doba javlja se i običaj pravljenja beskvasnoga kruha nalik obladi. Prvu zabilježbu o takvom kruhu nalazimo u spisima iz vremena velikog crkvenog raskola.

Uredbama i zakonima u zapadnoj je Crkvi utvrđena praksa upotrebe beskvasnoga kruha od pšeničnoga brašna i vode kao materije od koje se pripravlja valjan i zako-

⁵³ Usp. E. J. GRATSCH, Bread, Liturgical use of, u: T. CARSON, J. CERRITO, *The New Catholic Encyclopedia*, sv. 2, Catholic University of America, Thomson Gale, Washington D.C., 2003., str. 599.

⁵⁴ »Unleavened bread came into use in the West for pragmatic reasons: they kept fresh longer, and clergy were prevented from using scraps of bread from the dining table for the Eucharist.« Vidi: isto.

⁵⁵ *Hostis* – neprijatelj. Naime neprijatelje su u starim vremenima predavali Bogu za žrtvu i ubijali ih. Drugo značenje od glagola *hostire* – udariti. Usp. H. LECLERCQ, Host, u: *The Catholic Encyclopedia*, sv. 7, New York, Robert Appleton Company, 1910., <http://www.newadvent.org/cathen/07489d.htm> (30. 11. 2012.)

nit kruh za euharistiju u zapadnoj Crkvi. Kruh mora biti pečen u pećnici ili između dviju željeznih ploča. Hostije su bile prilično velike pa su od njih za pričest laika odlamani dijelovi. Ako je svećenik služio misu sam, onda je i hostija bila manja.⁵⁶

Od onda pa do danas nije se mnogo promijenilo ni u zakonodavstvu, ni u izgledu, ni u obliku euharistijskoga kruha. Možda je samo zbog napretka tehnologije pečenja postao još tanji i bjelji, a time i znakovno slabiji i bljeđi.

Ovim radom željeli smo prikazati što se sve događalo i dogodilo glede hrane, a osobito glede kruha u današnjemu euharistijskom slavlju. Ostaje nam gotovo tajnovito kako je jedan tako snažan, osnovni i temeljni, gotovo arhetipski znak mogao toliko izbljedjeti šiban kulturalnim promjenama tijekom povijesti.

Antropologija govori o hrani kao izvoru života. Odnos prema hrani i hranidbene navike utemeljuju i oblikuju društva ljudi, unaprjeđuju ekonomsku razmjenu te sličnima postaju sredstvo još tješnjega povezivanja, a različitima sredstvo iskazivanja vlastitoga identiteta. Antropološka istraživanja tvrde da je čitav čovjek ovisan o onomu što jede. Hranom u sebe čovjek ne unosi samo sredstvo za održanje života i zdravlja, nego i osjećajne pa i duhovne vrijednosti. Hrana je komunikacija, jezik sastavljen od simbola kojim se međusobno ljudi sporazumijevaju i životno povezuju. Najpotpunija komunikativnost hrane vidljiva je prigodom zajedničkoga blagovanja koje svoj vrhunac doživljava u slavlju. Tada najviše govori i simbolička vrijednost hrane, ali ni nutritivna i sociološka dimenzija ne zaostaju. Komunikacija hranom dvosmjerna je i najčešće životno učinkovita. Koristeći hranu u religiozne svrhe čovjeku se otvara mogućnost komunikacije s duhovnim i božanskim svijetom. U toj komunikaciji od iznimne je važnosti kvaliteta znaka, tj. njegova znakovitost.

Hrana govori o Bogu stvoritelju koji po njoj postaje dijelom života ljudi i neprestano snagom svoje stvarateljske riječi podržava njihov život i iskazuje im milosrđe i ljubav. Zahvalnost je najispravniji odgovor čovjeka na Božji dar hrane. Hrana tako postaje teološko mjesto odakle izrasta i teologija hrane.

U znaku kruha u liturgiji euharistije prenose se, osim općih kultno-religijskih vrijednosti, i vrijednosti kulta židovskoga naroda. Znak kruha u euharistijskom slavlju, počevši od prvih kršćanskih vremena do današnjega doba, prenosi i u sebi sadržava kombinaciju simbolike različitih rituala koja svoj vrhunac dobivaju u poistovjećanju kruha s tijelom Gospodinovim u obredu slavlja muke, smrti i uskrsnuća njegova. Taj obred, zbog znakovitosti kruha u njemu, s početka nosi naziv po činu koji u njegovo ime i na isti način čine Isusovi učenici.

⁵⁶ Usp. isto, i A. J. SCHULTE, *Altar Breads*, u: *The Catholic Encyclopedia*, sv. 1. <http://www.newadvent.org/cathen/01349d.htm> (20. 11. 2012.)

Teološke rasprave srednjega vijeka bavile su se dokazivanjem i utvrđivanjem načina sakramentalne prisutnosti Kristove u euharistiji, dok je sam liturgijski znak izmaknuo njihovoj pozornosti, kao i sama liturgija i njezina znakovitost i simbolika. Ponovno otkrivanje važnosti simbola i znakova u liturgiji Crkve razvilo je novu granu teologije – liturgijsku teologiju. No unatoč tomu što su otkriveni i utvrđeni mnogi čimbenici koji utječu na znakovitost i simboličnost liturgijskoga govora i liturgije kao djelatnoga čina Crkve, u samoj materiji znaka hrane u liturgiji – kruha koji se upotrebljava kod slavlja euharistije – nije došlo ni do kakva pomaka ili promjene. Oblik, materijalni sastav i izgled euharistijskoga kruha nije promijenjen u zadnjih gotovo deset stoljeća. Budući da je liturgijska reforma i liturgijski pokret nakon 2. vatikanskog sabora i nakon mnogih enciklika o liturgiji, a posebno o euharistijskom slavlju, premislila i dotaknula gotovo sve elemente liturgije, želeći posuvremeniti njihovo izvorno značenje i inkulturirati u svijet današnjega čovjeka unijela mnoge promjene osobito u obred euharistije, čini se pomalo nelogičnim i čudnim da se oko znaka kruha nije učinilo ništa.

Zaključak

U duhu istraživanja antropologije i teologije hrane, a napose kruha, pronalazimo, kao zaključak ovoga rada, sljedeće razloge i obrazloženja »praznine« i izbljeđenosti znaka kruha u euharistijskom slavlju, te mogućnosti ispunjenja i davanja tona suvremenosti tomu sakramentalnom znaku.

Nedovoljno je uvažavanje antropologije na praktičnom području. Antropološka istraživanja i njihovi zaključci ostali su na razini teoretskih rasprava. Istina jest da liturgijska teologija uvelike uvažava antropologiju, no u praksi liturgijskoga slavlja ne uočavaju se pomaci. Razlog tomu je, smatram, niska razina znanja i svijesti o znakovima i simbolima liturgije, kako kod samih predvoditelja tako i kod ostalih sudionika liturgijskih slavlja, te uočavamo veliku potrebu liturgijske kateheze.

Općenito, prisutno je neprepoznavanje antropološke vrijednosti hrane i običaja vezanih uz hranu koja je oblikovni faktor u životu čovjeka. Sama priprema, pa i blagovanje hrane, sve više gube svoju simboličku i ritualnu vrijednost te hrana i hranidbeni običaji bivaju podložni ekonomskim nauštrb socijalnim vrijednostima. Tomu pridonosi standardizacija hrane i hranidbenih običaja uvjetovana globalizacijskim i kolonizacijskim interesima. Mislimo kako je ova činjenica najviše pridonijela gubitku materijalne vrijednosti euharistijskoga kruha, koji se danas proizvodi daleko od očiju i iskustva pojedinca i zajednice. Uključivanje zajednice u pripremu euharistijskoga kruha ne samo da bi moglo djelovati odgojno, nego bi pomoglo u shvaćanju znakovitosti i odraslima, a osobito djeci.

Suvremeno shvaćanje identiteta, kako pojedinca tako i društva, pod velikim je pritiskom medija. Izbor hrane ovisi o čovjekovoj slici o sebi, a upravo ta slika najčešće je diktirana utjecajem medija i reklama. Time hrana iz »ozbiljnoga« područja, povezana s pitanjem opstanka, prelazi u »neozbiljno« područje zabave i prolaznoga »trenda«. Svakodnevna hrana, a posebice kruh, obezvrijeđen je u zapadnom svijetu zbog svoje jednostavnosti i svakodnevnosti. Kruh ne spada u zanimljivo područje marketinga – nije »fancy« hrana.

Prepoznavanje hrane kao teološkoga mjesta otvara nove mogućnosti prepoznavanja i posvješćivanja njezine znakovitosti. No, teologija hrane relativno je mlada i poznata tek nekolicini stručnjaka, a često i od njih shvaćena samo kao još jedna među mnogim teorijskim tezama koje su daleko od stvarnoga života i realnosti svijeta. Uključivanje teologije hrane u homiletski materijal prilikom blagdana, koji imaju izrazito euharistijski karakter, uvelike bi omogućilo shvaćanje znakova hrane, a euharistijsko slavlje bilo bi dostupnije i jasnije, kao i žrtvena gozba izvornoga imena – lomljenje kruha.

Hrana kao komunikativno sredstvo nedovoljno je vrjednovana i u samoj obnovi liturgije euharistije te u rubrikama koje govore o pripremi kruha za euharistiju. Iako se rubrike i kanonski propisi drže tradicije i tradicionalne pripreme kruha za euharistiju, one ipak »između redaka« ostavljaju mogućnost prilagodbe materije euharistijskoga kruha, kako bi i u sadašnjem vremenu izrazio teološku i antropološku simboliku i znakovitost. Hostija, koja se danas upotrebljava, više bi, vjerujem, govorila kad bi bila većma nalik kruhu, a ne oblati, a i kad bi se učestalije nazivala euharistijskim kruhom. Osim toga, bijelo pšenično brašno, koje je tradicijom uvriježeno, moglo bi biti zamijenjeno integralnim, također pšeničnim brašnom. Time se ne bi izgubilo ništa na poštivanju zakonitosti i rubrika, a moglo bi se mnogo dobiti na znakovitosti.

Obnova liturgije neprestano naglašava svjesno i djelatno sudjelovanje u svetomu činu te smatramo kako taj proces, osobito glede kruha kao sakramentalnoga znaka, treba biti ponovo oživljen i potaknut.

OUR DAILY BREAD. THE ANTHROPOLOGY OF FOOD AND DINING A STARTING POINT FOR UNDERSTANDING THE LITURGICAL SYMBOLS IN THE CELEBRATION OF THE SACRAMENT OF THE EUCHARIST

Đurica Pardon*

Summary

The aim of this paper is, in the light of the importance of anthropology, to investigate symbols of bread in the act of Eucharistic meal. Taking the food, eating, and having meal is a component of every living creature, without which it can not survive. Food, particularly eating together, establishes communication between people and by having meal together a number of explicitly formative messages are passed on to be adopted by the participants who are partaking. Anthropological observation of symbol of the Eucharistic bread, in order to achieve better communication of it, requires evaluation of its meaning in the modern world so that it can convey, with the greater conviction, its symbolical content in the liturgy. Symbol in liturgy, in order that speech about sacred can be built on it and conversation between man and God can be established, presupposes anthropological dimension of a sign. The author, based on pastoral practice, points out some reasons for tenuity that the sign of bread in the celebration of Eucharist has, and provides opportunities for its strengthening by giving to the bread, as sacramental sign for Eucharistic celebration, a tone of contemporaneity in the present use, which would be achieved by using, not the wafer-like, but real-like bread, as sacramental sign in Eucharistic celebration, as it can be seen in the Eucharistic meetings of early church. The article gives several suggestions for better pastoral and catechetical practice for improving comprehension of bread as a sign in the Eucharist.

Keywords: food, bread, wafer, sacramental sign, anthropology.

* Mr. sc. Đurica Pardon, Matije Gupca 31, 31424 Punitovci, Croatia, djurica.pardon@os.t-com.hr